

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію А.П. Овчиннікової
«Феноменологія правової культури: філософсько-правове дослідження»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.12 – філософія права

Актуальність теми дослідження А.П. Овчиннікової, не викликає сумнівів і зумовлена як тими процесами, які відбуваються в правовій реальності сучасних країнах світу та України, зокрема, глобалізацією, гуманізацією, інтеграцією у міжнародний та європейський правовий простір, становленням громадянського та інформаційного суспільства, відновленням та розвитком національних правових традицій, формуванням української правової доктрини, так і потребами їх філософсько-правового осмислення, наукового забезпечення, необхідністю визначення науково обґрунтованих шляхів подальшого правового розвитку України.

Значний гносеологічний потенціал у розв'язанні цих та інших правових проблем має філософія права, яка зі світоглядних позицій закладає основи сучасного праворозуміння, наукознавчого осмислення постнекласичного етапу розвитку юридичної науки, формує фундаментальні засади удосконалення методології правознавства.

Вирішення цих нагальних завдань правового розвитку та реалізації філософією права своєї фундаментальної ролі в системі юридичних наук можливе, у першу чергу, на основі комплексного філософського, теоретичного та методологічного дослідження правової культури, її культурно-історичної зумовленості, єдності та взаємодії з іншими правовими феноменами тощо.

Водночас, ці проблеми не можна визнати новими для юридичної науки, оскільки вони висвітлювалися в наукових працях учених у філософському та загальнотеоретичному аспектах. Разом з тим, як підкреслює більшість фахівців, сучасний стан глобалізації та диференціації світового розвитку, динамічність його змін, виникнення і становлення нових тенденцій міжцивілізаційного діалогу, потребують переосмислення традиційних

положень вітчизняної юридичної науки, -зокрема, стосовно феномену правової культури.

Таким чином, обрана дисертанткою тема є актуальною, науково й практично значущою, тому слід підтримати автора щодо необхідності і доцільності дослідження проблем філософського осмислення правової культури, впливів культурних процесів на функціонування права, культурологічного та феноменологічного його вимірів, розробки цілісної феноменологічної концепції правової культури.

Такий підхід до проблем філософсько-правового осмислення феномену правової культури послідовно конкретизується здобувачем у завданнях дослідження, які охоплюють: визначення проблемного простору правової культури як предмета філософсько-правового дискурсу; розкриття змісту аксіологічного, соціологічного, антропологічного та інформаційно-семіотичного підходів до розуміння правової культури; виявлення особливостей правової феноменології як однієї із сфер осмислення правової культури; з'ясування специфіки культурологічного виміру правових феноменів та інші (С.4-5).

Доцільно одразу зазначити, що ці завдання автором досліджені на високому філософсько-правовому рівні, а це уможливило розробку концептуальних положень феноменології правової культури, що мають наукову новизну та значення.

Про актуальність, наукову і практичну значущість результатів дисертації свідчить й те, що вона спрямована на вирішення наукових завдань передбачених темами науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» - «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (державний реєстраційний номер – 0110U000671), кафедри загальнотеоретичної юриспруденції університету - «Наступність та оновлення як тенденція розвитку держави і права сучасної України».

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації визначається:

- значною джерельною базою дослідження, яка охоплює більш як 260 наукових джерел з різних галузей наукових знань, що стосуються предмета дослідження, зокрема, філософії та філософії права, теорії держави і права, політології, соціології та інших соціально-гуманітарних наук, серед яких 50 наукових праць зарубіжних вчених, які ще не перекладено на українську чи російську мову;

- методологією дослідження, яка характеризується не тільки використанням феноменологічного, аксіологічного, антропологічного та інших філософських підходів, системного, функціонального, компаративного та інших наукових методів, а й філософських, правових, соціологічних та інших систем знань предметного характеру.

Достовірність висновків та наукових положень дисертації підтверджується їх зв'язками та можливостями інтеграції в існуючі наукові соціально-гуманітарні знання, відповідністю тим тенденціям, які спостерігаються в правовій реальності України та юридичній науці.

Зважаючи на те, що, як це зазначалося вище, низка проблем, які виокремлено й досліджено здобувачем, вивчалися й іншими вітчизняними дослідниками, зокрема, на дисертаційному рівні, слід відмітити, автор висунув та сформулював наукові висновки та положення, концептуальність та новизна яких визначається як постановкою проблем, так і шляхами та результатами їх вирішення, а дисертація А.П. Овчиннікової «Феноменологія правової культури: філософсько-правове дослідження» є першим вітчизняним монографічним дослідженням філософсько-правових проблем феномену правової культури, у якому подано і обґрунтовано авторський підхід до їх виокремлення та розв'язання.

Предметна і методологічна специфіка роботи полягає у її зорієнтованості на обґрунтування релевантності феноменологічної методології проблемам осмислення правової культури, а на її основі -

виявлення і розкриття змісту правової культури як системи концептів, які поєднують універсальні та соціокультурні смисли правової реальності, та особливостей їх утворення.

В дисертації ґрунтовно й багатопланово досліджено сучасні концепції правової культури, що тією чи іншою мірою зумовлюють простір її інтерпретацій у філософсько-правовому дискурсі (розділ 1), визначено і обґрунтовано методологічні засади концепції правової культури, яка має в своїй основі уявлення про право як про систему феноменів (розділ 2), розглянуто проблеми структури й змісту концептів правової культури, а також застосування феноменологічного розуміння правової культури та її концептів при побудові філософсько-правових рефлексій щодо правової комунікації (розділ 3).

За результатами аналізу методологічних проблем осмислення правової культури як предмету філософсько-правової рефлексії, автор обґрунтовано доводить, що пострадянській теоретичній юриспруденції притаманно розуміння правової культури здебільшого методологічно орієнтоване на її пов'язаність з правовою системою або правовою реальністю, лише протягом останніх років починає формуватися саме філософсько-правовий дискурс правової культури, що концентрується навколо герменевтичних, антропологічних, аксіологічних та інших філософських підходів до її осмислення. Втім автор не обмежується тільки пострадянською чи тільки теоретичною юриспруденцією, а вводить в поле свого дослідження інтерпретації правової культури як в англо-американській та континентальній традиції правової думки XX ст., так й в соціології права, антропології права, цивілізаційних правових концепціях, інших міждисциплінарних дослідженнях. Саме така авторська позиція зумовила необхідність і доцільність подальшої конкретизації поля філософсько-правового дискурсу правової культури через виявлення особливостей методологічних засад і предметної спрямованості аксіологічного, соціологічного, антропологічного, інформаційно-семіотичного підходів до

розуміння правової культури, визначення меж їх застосування, порівняння між собою, критичного ставлення до них з позицій авторського концептуального бачення феномена правової культури.

Так, відзначаючи аксіологічний підхід до правової культури як домінуючий в філософії права і не тільки, автор цілком слушно підкреслює в якості його основних постулатів: апеляцію до абсолютної цінності правової культури; наголос на прогресизмі й на необхідності сприйняття правової культури як певного досягнутого суспільством рівня правової досконалості; методологічну моністичність, оскільки критерій зіставлення рівня розвитку правових культур пов'язаний, як правило, з європоцентристською установкою. Так само не можна не погодитися з автором й в тому, що ціннісні критерії, які традиційно констатуються як визначальні, формуються максимально абстрактно та розпливчасто, що робить неможливим будь-який емпірично орієнтований аналіз феноменів правової культури, внаслідок чого поняття «правова культура» має гранично широкий зміст, а його межі – розмиті (С. 28-40).

Методологічне значення для формування авторської концепції розуміння правової культури мають результати аналізу та висновки щодо особливостей соціологічного виміру правової культури, зокрема такі: у порівнянні з аксіологічним підходом він дозволяє розкрити її змістовні характеристики не стільки через ідеї правових цінностей, скільки через проблему формування образу права та його інституційних проявів окремими індивідами; використовується для пояснення природи правової культури, виходячи з розробок соціологічної науки; особлива роль діяльності (поведінки) в сфері права, яка сприяє інституціоналізації правових феноменів та типізації моделей правової поведінки; соціальна зумовленість правової культури та її унікальність для кожного суспільства; ідея правокультурності; абсолютизація інституційних проявів правової культури та інші (С. 40-55).

В результатах авторського осмислення основних властивостей антропологічного підходу звертає на себе увагу: партикуляризм, відповідно

до якого жодної універсальної, рівною мірою застосовної до всіх суспільств моделі правової культури немає і не може бути; значення правової традиції як структури, на тлі якої відбувається розгортання правової культури; орієнтацію розуміння правової культури не на цінності як в аксіологічному підході чи на соціальні інститути як в соціологічному, а на суб'єкта, який постає основним носієм та відтворювачем правової культури, що веде до суб'єктивації та деоб'єктивізації правових культур, їх непорівнюваності; заперечення європоцентризму зумовлює домінування ціннісного релятивізму (С. 55-62).

Поряд з феноменологічним та культурологічним підходами до розуміння правової культури, особливого значення автор надає інформаційно-семіотичному підходу, який дозволяє: дослідити правову культуру як інтерсуб'єктивне явище, що формується в результаті взаємодії на основі обміну інформацією та семіотичних кодів, як своєрідний символічний простір, в якому виникають смисли, аніж соціальний інститут чи сукупність цінностей; вийти за межі прогресизму та об'єктивізму, а так само подолати вади антропологічного партикуляризму. Тоді як недоліки цього підходу бачаться автором в лінгвістичному детермінізмі, відсутності уваги до створення об'єктів, інтерпретації текстів різними аудиторіями чи навіть намірів їх авторів, ігноруванні конкретних практичних ситуацій та культурних, соціальних, економічних та політичних контекстів (С. 63-71).

В методологічному «арсеналі» дослідження, як й зазначалося вище, цілком обґрунтовано особливе значення надається феноменологічному та культурологічному підходам. Необхідність і доцільність використання феноменологічного підходу вбачається в тому, що він дає можливість розглядати право як «річ, досягнення якої можливе в умовах винесення «за дужки» питання щодо її існування», форму особистого досвіду, що існує тут-і-зараз. Власно тому «правові феномени не можуть бути описані як формальні структури, їх дескрипція базується на очевидностях, які є можливими лише у контексті чуттєво-раціонального сприйняття».

Взаємопов'язаним з феноменологічним є культурологічний підхід (С. 80-86) до права, який в інтерпретації автора «є такою філософською стратегією дослідження правової реальності, яка має на меті виявлення культурно-антропологічних її аспектів, як явних, так і латентних, на основі діалогічного бачення юридичних текстів» (С. 82), призначений для осмислення права «в такому інтерсуб'єктному концептуальному смислі: право – це завжди традиція, і якщо смисл руйнується, то право втрачає свій первісний сенс для носіїв цієї традиції» (С, 84), ґрунтується на постулаті, що не існує знання про право «взагалі», воно завжди повинно бути змістовним, а зміст знання про право «визначається саме концептами правової культури, які постають як особливі феномени» (С. 84). Правові феномени, за думкою автора, «з позицій культурологічного підходу завжди перебувають у контексті, який є сформованим очевидностями, які, своєю чергою, є змодельованими культурним досвідом суб'єкта» (С.107), що пояснює актуалізацію тих напрямів юридичних досліджень, які орієнтовані на виявлення цих контекстів, зокрема, «право і література», «право у кінематографі», «право і мультикультуралізм». Значення таких підходів полягає в тому, що «розглядаючи правові феномени з позицій позаправового досвіду, тим самим ініціюється деструкція раціональних схем правопізнання, що є передумовою феноменологічної редукції» (С. 107).

Не можна обійти увагою і прагнення автора довести значення колективної пам'яті для осмислення феноменів права та правової культури, правових концептів, що дозволяє, з одного боку, побачити «яким чином смисли, цінності, ідеї правової культури відображаються та зберігаються в колективній пам'яті», а з іншого - як колективна пам'ять впливає на функціонування права, інтерпретувати правову культуру в статичному аспекті як «форму колективної правової ідентичності, що виражається в наявності спільного для значної кількості людей правового досвіду, який законсервований в інститутах і процедурах», а в динамічному - пов'язати її з правовою акультурацією, правовою комунікацією, діалогом правових

культур, визначити правосвідомість як рушійну силу культурних змін тощо (С. 112-118).

Окремий підрозділ дисертації присвячено висвітленню і обґрунтуванню авторської інтерпретації концептів правової культури як її особливих складових, які «є результатами і одночасно інструментами її феноменологічного редукування», багат шаровими утвореннями, що мають унікальні риси в кожній культурі, зокрема, поверхневий шар представляє буквальний зміст тотожній поняттю, історичний шар – колективне несвідоме та історична пам'ять про нього, а динамічний чи активний – «культурні конотації концепту в тій соціальній ситуації, яка характеризує його наявне буття», для яких притаманно «не апелювання до традиції, а пошук новацій у розумінні правових смислів» (С. 138-139).

Оскільки «концепти переживаються, охоплюючи не тільки логічний зміст, а й аспекти їх наукових, психологічних, художніх, емоційних, різних побутових ситуативних інтерпретацій», то й на відміну від «чисто» інформаційно-семіотичного, феноменологічний підхід завдає нових «обрисів» розумінню правової культури та правової комунікації (С. 148-163).

Зазначені та інші положення, висновки автора орієнтують на концептуальні та новаційні підходи до філософсько-правових інтерпретацій правової культури. Саме в цьому вбачається наукова значущість результатів дослідження, які сприятимуть, за умов їх сприйняття науковою спільнотою, розвитку філософії права та інших юридичних наукових дисциплін, а також споріднених соціально-гуманітарних наук.

Зважаючи на високий рівень здійсненого дисертантом дослідження, необхідно відмітити наявність в тексті дисертації, як це притаманно теоретично насиченим і методологічно складним працям, окремих дискусійних положень, які потребують уточнень і роз'яснень проблемного і термінологічного характеру, можуть слугувати підґрунтям для дискусії під час захисту дисертації:

1. Попри високий науковий рівень дисертації, а також визнаючи, як здається, основним науковим здобутком автора у спробі концептуалізації феномену правової культури саме методологічну спрямованість і навантаженість результатів дослідження і беззаперечно підтримуючи у цьому, оскільки для філософії права на відміну від інших юридичних наук притаманним є, в першу чергу, виокремлення фундаментальних проблем і визначення орієнтирів, шляхів їх вирішення, звертає на себе увагу не досить вдале описання використаних методів дослідження у вступі дисертації (С. 5 дисертації).

По-перше, в характеристиці методології дослідження доцільно було акцентувати увагу не на підходах до розуміння правової культури взагалі, а першу чергу, до розуміння саме феноменології правової культури, оскільки саме вона є предметом дослідження, як відповідно як й феноменологічний підхід до правової культури, який визнаний в дослідженні як базовий, повинен був осмислюватися з використанням певної методології чи методики.

По-друге, практика використання в дисертації термінів «феноменологічний (або антропологічний, аксіологічний тощо) підхід», «феноменологічний (або антропологічний, аксіологічний тощо) вимір», «феноменологічний (або антропологічний, аксіологічний тощо) метод», зумовлює запитання щодо авторського розуміння «підходу», «виміру», «методу» як тотожних, чи як таких, що мають певні відмінності, а в останньому випадку й доцільність пояснень особливостей їх застосування в дослідженні.

По-третє, використання терміну «феноменологія» в назві дисертації та формулюванні предмету дослідження потребує й авторської інтерпретації відповідно поняття «феноменологія», а також поняття «феноменологія правової культури», яке не може бути обмеженим тільки поняттями «концепт правової культури» чи «феноменологічна методологія проблем осмислення правової культури», які представляють лише її аспекти, «зрізи» тощо.

По-четверте, описання методологічного інструментарію дисертації «штучно» обмежено, тому що фактично використано набагато більше цих «інструментів», ніж зазначено. Окрім того, сумнівним є віднесення до загальнонаукових таких методів як аналогії, порівняння, екстраполяції, оскільки вони є методами чи прийомами не тільки наукового, а й загалом раціонального мислення.

2. Наголошуючи на тому, що однією з «родзинок» дисертації є ґрунтовний аналіз методологічних потенцій, предметної спрямованості, меж застосування аксіологічного, антропологічного, соціологічного та інших підходів до інтерпретації правової культури, а також, що особливо важливо, їх порівняння та критичне осмислення, слід зазначити, що стосовно авторської концепції феномену правової культури така «фальсифікація» отриманих наукових результатів не здійснена. Більш того, якщо зазначеним вище підходам присвячено окремий розділ дисертації, то базові для дослідження феноменологічний та культурологічний підходи розглянуто спільно з правовими феноменами і переважно лише в одному підрозділі (підрозділ 2.1 «Правові феномени та їх культурологічний вимір»).

3. Подібним чином, підтримка автора в тому, що аксіологічний вимір правової культури розмиває її межі та робить неможливим будь-який емпірично орієнтований аналіз феноменів правової культури, антропологічний - дозволив звільнити філософсько-правовий дискурс від європоцентризму, але в той же час занурив його в ціннісний релятивізм, який унеможливорює сприйняття правової культури як повноцінного предмету рефлексії, за соціологічного - правова культура постає як глибоко соціально зумовлене явище, унікальне для кожного суспільства а семіотичний - ігнорує конкретні практичні ситуації та культурні, соціальні, економічні та політичні контексти, а також інші положення автора стосовно переваг чи обмежень того чи іншого підходу, про що мова йшла вище, між тим провокує й запитання, а які положення авторської концепції феномену правової культури спрямовані на сприйняття і розвиток «позитивного» цих підходів

або, навпаки, подолання «негативного», чи може бути застосовано емпіричний аналіз до правових феноменів та правових концептів, якою є їх соціальна зумовленість і чи загалом така можлива, чи існує унікальність і яка вітчизняної правової культури та інші подібні запитання.

3. Дійсно методологічно глибоке «занурення» автора в осмислення проблематики феномену правової культури та отримані науково важливі результати не відміняють, а, навпаки, потребують конкретизації шляхів їх інтеграції в існуючу систему філософсько-правових знань, тим більше, що й автор наголошує, що «розробка феноменологічної концепції правової культури покликана допомогти заповнити прогалину в філософсько-правових знаннях, пов'язану з невикористанням цієї категорії для пояснення специфіки сучасного права».

4. Якщо проаналізувати розподіл авторської уваги між такими «полями» предмету дисертації як феноменологія, право і культура, то домінуючим видається саме культурологічний «зріз» феноменології правової культури або розгляд правової культури в площині загального з іншими культурами (політичною, моральною тощо) або, якщо так можна сказати, культурою взагалі, а своєрідність саме правової культури на відміну від них якби знаходиться в «тіні» авторських міркувань, апеляція до правосвідомості, колективної правової ідентичності, правового досвіду, латентної сфери правового мислення та інших подібних понять не конкретизують, а лише, внаслідок багатозначності їх інтерпретацій, ускладнюють розуміння авторської позиції.

Проте ці зауваження мають дискусійний характер, стосуються здебільшого не концептуально важливих висновків та положень автора, а окремих аспектів їх обґрунтування і не впливають на високу позитивну оцінку дисертації.

Важливість для юридичної науки одержаних автором результатів полягає в тому, що дисертація містить розв'язання актуальних науково значущих проблем осмислення методології філософії права та феномену

правової культури. Більш того, дослідження А.П. Овчиннікової окреслює коло актуальних предметних та методологічних проблем, які орієнтують на нові напрями філософсько-правових досліджень.

Достатньо обґрунтованими є висновки та положення дисертації, які мають наукову новизну, практичну значущість і можуть бути використані: у науково-дослідній сфері для виокремлення та розробки нових напрямів філософсько-правових досліджень, удосконалення методології правознавства та інших споріднених соціально-гуманітарних наук; у навчальному процесі при підготовці підручників, посібників та інших навчально-методичних матеріалів з таких навчальних дисциплін як філософія права, загальна теорія держави і права, соціологія права та інших, а також викладанні відповідних навчальних курсів у вищих навчальних закладах України.

За своєю побудовою дисертація складається із вступу, трьох розділів, поділених на дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 200 сторінок, з них 25 сторінок – список використаних джерел, який містить 263 найменування.

Матеріали дослідження з необхідною повнотою викладено в 21 публікації, із яких 7 опубліковані у фахових виданнях (у тому числі 1 – в зарубіжному виданні), чотирьох монографіях, із яких одна – індивідуальна і три – колективні, а також у 10 інших публікаціях.

Результати дослідження обговорювались на засіданнях кафедри засіданнях кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія», а також оприлюднено на 10 міжнародних, національних та регіональних наукових конференціях.

Автореферат дисертації адекватно відображає її основні положення. Оформлення дисертації та автореферату відповідає встановленим вимогам, їх тексти написані літературною мовою.

Дисертація «Феноменологія правової культури: філософсько-правове дослідження» є цілісним та завершеним дослідженням актуальних філософських, теоретичних та методологічних проблем феноменологічного

виміру правової культури, в якому вперше у вітчизняній юридичній науці виокремлено, обґрунтовано та конкретизовано засади авторської концепції, яка відповідає сучасному постнекласичному етапу розвитку філософії права і окреслює проблемне поле нових напрямів філософсько-правових та інших юридичних наукових досліджень, а за предметом дослідження, завданнями, методологією, змістом та висновками відповідає спеціальності 12.00.12 – філософія права.

Таким чином, на основі вивчення дисертації та праць здобувача необхідно зробити висновок, що дисертація «Феноменологія правової культури: філософсько-правове дослідження» відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, із змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ № 656 від 19.08.2015р., а Альбіна Петрівна Овчиннікова заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії держави і права
Національної академії внутрішніх справ

О.Д. Тихомиров

« 17 » червня 2016 р.

*Гідний Тихомирова О.Д. дослідження
Провідний фахівць ВРЗ*

